

- УДК 069.351.853

К.А. Поливач

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

Е.А. Поливач

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МОНИТОРИНГА ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В УКРАИНЕ

Институт географии Национальной академии наук Украины, Киев

Изучен и обобщен международный и отечественный опыт в области мониторинга объектов культурного наследия. Разработаны основные направления и задачи перспективного развития системы мониторинга в этой сфере. Представлена структура мониторинговой информации о состоянии объектов культурного наследия. Определены общие методические основы создания системы такого мониторинга в Украине.

Ключевые слова: культурное наследие; Список всемирного наследия ЮНЕСКО; национальное культурное наследие; мониторинг культурного наследия.

К. Polyvach

FORMATION OF THE SYSTEM TO MONITOR THE CULTURAL HERITAGE OBJECTS IN UKRAINE

Institute of Geography of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

In particular the international and domestic experience in the area of the cultural heritage objects monitoring has been studied and summarized. The main directions and tasks of the prospective monitoring system development in this field have been developed. The structure of monitoring information on the state of cultural heritage objects has been presented. The general methodological principles of such monitoring system in Ukraine have been defined.

Keywords: cultural heritage; List of world legacy of UNESCO; national cultural heritage; monitoring of cultural heritage.

Актуальність питання та постановка мети дослідження

Культурна спадщина (КС) України, яка своєю різноманітністю, багатством та унікальністю гідно презентує державу світовій спільноті, має важливе значення для збалансованого розвитку нашої країни. При цьому, на думку провідних вітчизняних та іноземних вчених, починаючи з 70-х років минулого століття, для сучасної концепції спадщини характерні процеси переходу від простої охорони пам'яток до ускладнення й трансформації в систему заходів щодо повноцінного та всебічного виявлення й вивчення їх з метою виваженого використання, а також комплексного збереження культурної спадщини.

У зв'язку з цим забезпечення діяльності у сфері функціонування об'єктів КС набуває надзвичайної актуальності та стратегічного, державної ваги, значення.

Важливим елементом такої діяльності є систематичне вивчення (моніторинг) стану об'єктів КС, поточні зміни в якому можуть бути спричинені різноманітними факторами, зокрема станом навколишнього середовища.

Втрати культурної спадщини визнано однією з основних екологічних проблем сучасності ще у першій з серії доповідей про стан навколишнього середовища на загальноєвропейському рівні («Довкілля Європи. Добриська оцінка, 1995»), підготовлених Європейським Агентством з навколишнього середовища як інформаційне забезпечення процесу «Довкілля для Європи».

Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності та засад створення системи моніторингу об'єктів КС України, що передбачає виконання таких завдань:

- вивчення й узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду у сфері моніторингу об'єктів КС;
- визначення загальних методичних засад створення системи моніторингу об'єктів КС України;
- розроблення основних напрямів та завдань перспективного розвитку системи моніторингу об'єктів КС в Україні.

Виклад основного матеріалу

Розглядаючи міжнародний досвід моніторингу об'єктів КС, насамперед слід відзначити Конвенцію ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», прийняту в 1972 р. (далі – Конвенція). На виконання цієї Конвенції з 1978 року ведеться міжнародний обліковий перелік цінних об'єктів – Список всесвітньої спадщини. Обов'язкова вимога Конвенції до будь-якої країни-учасниці – забезпечення збереження, цілісності та автентичності цінних культурно-історичних, природних та культурно-природних об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини, на основі постійного контролю за їх станом [3].

При цьому особлива роль відводиться моніторингу та звітності про його результати. Передбачено дві основні її форми:

- щорічна звітність про стан збереження об'єкта спадщини в рамках так званого реагуючого

моніторингу (розділ IV «Процес моніторингу стану збереження об'єктів всесвітньої спадщини»);

- періодична звітність, яка проводиться один раз на шість років (розділ V «Періодичний звіт про виконання Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини») [17].

Іншим важливим прикладом у міжнародній практиці є включення розділу про стан історичної та культурної спадщини до складу державних доповідей про стан навколишнього середовища в країнах Європи.

Керівними принципами щодо їх підготовки, розроблених Робочою групою ЄЕК ООН з моніторингу довкілля та схвалених на 5-ій міністерській Конференції «Довкілля для Європи» (Київ, 2003), зазначено, що вплив факторів навколишнього середовища на стан пам'яток історії та культури доцільно висвітлювати з використанням даних щодо їх втрат внаслідок дії руйнівних сил природи і антропогенних чинників.

Також слід наводити факти руйнування цілісності історико-культурного ландшафту внаслідок несанкціонованої забудови, перебудови пам'яток архітектури, що спотворює їх вигляд, розграбування археологічних пам'яток тощо. Дані про такі втрати необхідно супроводжувати інформацією про прийняті заходи законодавчого характеру, вдосконалення обліку, з експертизи стану і забезпечення збереження пам'яток [16].

На пострадянському просторі значний поштовх у своєму розвитку моніторинг об'єктів КС отримав у Російській Федерації.

Федеральним законом Російської Федерації від 10 січня 2002 р. №7 «Про охорону навколишнього середовища» матеріальна КС народів Російської Федерації розглядається як важливий компонент середовища та неодмінний об'єкт охорони від прояву факторів ризику, пов'язаного з впливом агресивних по відношенню до пам'яток історії та культури факторів [9].

Починаючи з 1994 р., Російський науководослідний інститут культурної і природної спадщини (Інститут Спадщини) за підтримки Міністерства культури РФ і Госкомекології РФ (з травня 2000 р. – Міністерства природних ресурсів РФ) здійснює безстроковий проект з екологічного моніторингу стану нерухомих об'єктів КС країни в регіональному розрізі. Суть проекту полягає в збиранні інформації, її обробленні й наступному відображенні в державних доповідях про стан навколишнього природного середовища. Згідно з методичним підходом було виділено природні й антропогенні чинники впливу на об'єкти культурної спадщини [6].

Затверджено статистичні форми даних про стан об'єктів КС в суб'єктах Російської Федерації, які з деякими доповненнями та змінами використовув-

ються донині. Ключовою серед них є форма «ОКС – Моніторинг. Негативний вплив екологічних факторів на нерухомі об'єкти культурної спадщини, розташовані на території суб'єкта Російської Федерації в році ».

Сформована в РФ система контролю екологічного стану об'єктів КС, незважаючи на істотні недоліки [4], дозволила забезпечити досить надійну інформаційну основу державної політики у відповідній сфері.

Новий імпульс у становленні системи ведення моніторингу КС пов'язаний з подальшим розвитком нормативної бази з цих питань, зокрема з прийняттям Федерального закону Російської Федерації від 25 червня 2002 р. №73-ФЗ «Про об'єкти культурної спадщини (пам'ятки історії і культури) народів Російської Федерації» [8], відповідних положень та порядку проведення загальноросійського моніторингу цих об'єктів.

З 2011 р. з державної доповіді «Про стан та про охорону навколишнього середовища в Російській Федерації» вилучено розділ «Вплив екологічних факторів на стан культурної спадщини». Натомість у цьому ж році Інститут Спадщини здійснив оцінку стану КС та підготував щорічну доповідь про стан її об'єктів (пам'яток історії та культури), яка стала першою в історії країни державною доповіддю, присвяченою проблемам збереження та охорони КС [10].

Згідно з прийнятим у 2013 р. законом, з 1 січня 2014 року відмінено необхідність підготовки окремої доповіді про стан об'єктів КС та введено щорічну державну доповідь про стан культури в РФ, яким встановлено, що до складу останньої включаться об'єктивна систематизована аналітична інформація про стан і державну охорону об'єктів культурної спадщини.

В інших країнах СНД здійснення моніторингу стану об'єктів КС, як інструменту забезпечення їх державної охорони, передбачено в законодавстві Республіки Таджикистан. Обов'язок контролю за станом об'єктів КС, включених до Державного реєстру **об'єктів історико-культурної спадщини**, покладена на відповідний уповноважений орган та місцеві органи державної влади, які повинні один раз на п'ять років проводити обстеження та визначати стан об'єктів КС з метою розроблення поточних і перспективних програм їх збереження.

Державна охорона об'єктів КС в Республіці Узбекистан також передбачає здійснення моніторингу стану об'єктів КС шляхом обстеження їх стану і фіксації об'єктів (обов'язково один раз на п'ять років) з метою розробки поточних і перспективних програм зі збереження КС [5].

В Україні системи моніторингу об'єктів КС поки що не існує, хоча станом на початок 2013 р.

під охороною держави знаходиться понад 140 тис. пам'яток, крім того є 1,4 тис. міст і селищ та понад 8 тис. сіл із цінною культурною спадщиною із загальним фондом історичних будівель і споруд, що перевищує 70 тис. об'єктів.

До Списку всесвітньої спадщини в Україні віднесено 7 об'єктів: Києво-Печерську лавру та Софію Київську, історичний центр міста Львова, геодезичні пункти «Дуги Струве» (Баранівка, Катеринівка, Фельштин у Хмельницькій області, Стара Некрасівка – в Одеській області), комплекс резиденції митрополитів Буковини і Далмації у м. Чернівці, букові праліси Карпат, дерев'яні церкви карпатського регіону України (церква святого Юрія у Дрогобичі, церква Пресвятої Трійці у Жовкві, церква Собору Пресвятої Богородиці у Маткові, церква Зішестя Святого Духа у Потеличі Львівської області, церква Різдва Пресвятої Богородиці у Нижньому Вербіжі та церква Зішестя Святого Духа у Рогатині Івано-Франківської області, церква Собору святого Архангела Михаїла в Ужку та церква Вознесіння Господнього в Ясіні Закарпатської області), стародавнє місто Херсонес Таврійський (АР Крим).

До попереднього Списку всесвітньої спадщини (Tentative List) станом на 2013 р. внесено такі українські об'єкти КС: ансамбль історичного центру Чернігова IX–XIII ст. (1989), Шевченківський національний заповідник «Тарасова гора» в Каневі Черкаської області (1989), біосферний степовий заповідник «Асканія-Нова» (1989), стара фортеця, культурний ландшафт та каньйон у м. Кам'янець-Подільський (1989), дендрологічний парк «Софіївка» (2000), комплекс споруд Ханського палацу у Бахчисарай та печерне місто Чуфут-Кале (2003), комплекс археологічних пам'яток «Кам'яна Могила» поблизу смт Мирне Запорізької області (2006), комплекс споруд Судацької фортеці VI–XVI ст. (2007), Миколаївську астрономічну обсерваторію (2007), астрономічні обсерваторії України (2008), історичний центр і порт Одеси (2009), Кирилівську та Андріївську церкви у м. Київ (2009), торгові пости та фортифікаційні споруди на генуезьких шляхах від Середземномор'я до Чорного моря (2010), а також історичне середовище столиці кримських ханів у місті Бахчисарай (2012), культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (2012) [18].

В Україні нині функціонують 64 історико-культурні заповідники, 21 з яких мають статус національного.

Значна частина об'єктів КС перебуває під впливом природних і антропогенно зумовлених факторів екологічного ризику та характеризується різким погіршенням стану, а в багатьох випадках – безповоротними втратами.

Сучасний стан більшості з 401 населеного

пункту країни, які ввійшли до Списку історичних населених міст і селищ міського типу, незадовільний і близький до критичного [11].

Встановлено, що 50–70 відсотків об'єктів у окремих регіонах перебувають в незадовільному стані, а понад 200 пам'яток архітектури та містобудування національного значення щороку потребують проведення невідкладних протиаварійних та консерваційних робіт [14].

З 2000 р. до складу щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні введено розділ про стан об'єктів КС. Однак проведений аналіз змісту зазначених матеріалів у опублікованих доповідях¹ та власний досвід автора з підготовки цього розділу у 2011–2012 роках свідчать про практично повну відсутність систематизованої інформації про екологічний стан об'єктів КС по країні загалом та в розрізі адміністративно-територіальних одиниць.

Слід зазначити, що поодинокі та епізодичні дані про загрозливий стан окремих об'єктів і територій КС не відображають фактичного стану більшості з них.

Наведемо окремі приклади з національних доповідей.

- У 2000–2001 роках відмічалось про активізацію зсувів та зростання площ підтоплення в багатьох регіонах України, що викликає руйнування та деформації багатьох об'єктів КС. Під загрозою деформацій та часткового руйнування під впливом розвитку зсувів знаходяться такі унікальні території і об'єкти, як Лівадійський та Воронцовський палацово-паркові комплекси, будинок-музей Чехова в Ялті, Маріїнський палац, Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник Лавра, Андріївська церква, Флорівський жіночий монастир, Михайлівський Златоверхий монастир, Видубицький чоловічий монастир, Георгіївський собор, парк Слави, Міжнародний центр культури та мистецтв у Києві та багато інших.

У матеріалах зазначено також, що через підтоплення земель пошкоджується близько 12 тисяч архітектурно-історичних пам'яток України. До їх числа відносяться чоловічий монастир Китаївський Пустинницький Скит, церква Серафима Садовського, Троїцька церква, Ільїнська церква, синагога у Києві, Одеський оперний театр, Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» у м. Хотині, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник у м. Бережани, Державний історико-архітектурний заповідник у м. Глухові.

- З 2001 р. наголошувалось про небезпечну

¹ Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні видано у 2001, 2005, 2007, 2011 рр. станом, відповідно, на попередні роки, а також у 2003 – за 2001 та у 2011 – за 2009 рр.

ситуацію, що склалася на Південному Бузі у районі Южноукраїнська, де розбудова Ташлицької ГАЕС може знищити унікальні поселення трипільської, сабатинівської культури, центру славнозвісної Бугогардівської паланки Війська Низового Запорізького. Постраждають не лише об'єкти КС, а й мальовничі ландшафти, які є частиною природного заповідника «Гранітно-степове Побужжя».

- У 2004 р. викликав стурбованість стан збереження пам'ятки архітектури національного значення в АР Крим – ансамблю споруд Лівадійського палацу з прилеглою парковою зоною, де відбувається безконтрольне знесення споруд, внаслідок засмічення дренажної системи спостерігаються значні зсуви гори та виявлено недбале ставлення до унікальних зелених насаджень парку, який є парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

- У 2009 р. наголошувалось на екологічних проблемах Шевченківського національного заповідника у м. Каневі (захист Тарасових обривів – видноколів, що відкриваються з Тарасової гори, захист Тарасової гори від прогресуючої ерозії ґрунтів) та Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (головна природна загроза території городища полягає в процесі руйнування берегової лінії, яке відбувається через підйом рівня моря та активізацію абразійних явищ, що призводить до активного обвалення скельних берегів).

- У 2010 р. відмічалось, що внаслідок несприятливих погодних умов у зимовий період на пам'ятках архітектури XVII ст. національного значення «Монастирські мури» та Південній часовій вежі, які є складовими ансамблю Києво-Печерської Лаври, і розташованій вздовж них підпірній стіні сталися обвали, розвинулися обширні деструкційні процеси та з'явилися наскрізні вертикальні тріщини. Внаслідок надмірного випадання атмосферних опадів на території Святогорського Успенського монастиря в с. Зимне Володимир-Волинського району Волинської області (комплекс пам'яток архітектури національного значення) активізувалися зсувні процеси. Причина надзвичайної ситуації – незадовільний гідрологічний стан підземного інженерного господарства монастиря, відсутність дренажної системи, належного поверхневого відведення води, накопиченої внаслідок надмірних опадів.

- У 2011 р. наголошувалось на загостренні ситуації, пов'язаної з відведенням особливо цінних земель парків під забудову, вирубкою дерев та знищенням природного ландшафту, що здійснювалося зі значними порушеннями діючого законодавства.

У структурі Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році, затвердженої наказом Міністерства

екології та природних ресурсів від 11 червня 2013 року №258, розділ про стан об'єктів КС вилучено взагалі.

Основна причина такого становища полягає у відсутності сформованої системи моніторингу об'єктів КС в країні та належної уваги з боку державних органів влади до цієї важливої сфери.

Існуючим законодавством у сфері охорони КС питання щодо ведення моніторингу об'єктів КС не висвітлено взагалі, до повноважень органів охорони КС не включено і контроль за станом цих об'єктів.

Лише у статті 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини» зазначено, що центральні органи виконавчої влади у сфері охорони КС щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів України та громадськістю про стан збереження об'єктів КС [12].

Однак порядок підготовки та оприлюднення цих даних не встановлено, тому, як наслідок, широкого інформування громадськості про стан КС в країні дотепер не існує.

Заради об'єктивності слід зазначити, що існуюча щорічна статистична звітність органів охорони КС (форма №1-ПКС річна «Звіт про нерухомі пам'ятки та об'єкти культурної спадщини»), затверджена наказом Міністерства культури і туризму України від 20 серпня 2007 року №48 за погодженням з Держкомстатом України, не містить інформації про вплив екологічних та інших чинників на стан об'єктів КС.

У проекті Закону України «Про національну культурну спадщину», який об'єднав положення законів України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» і був представлений Міністерством культури України для громадського обговорення 10 листопада 2011 року, заплановано усунути ряд прогалин у існуючому законодавстві з питань моніторингу об'єктів КС [13]. Проте прийняття цього закону найближчим часом не передбачається, тому питання про запровадження моніторингу об'єктів КС та забезпечення інформування громадськості про їх стан залишилося відкритим, що посилює актуальність досліджень у цій сфері, зокрема – суспільно-географічних.

Проведений аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду свідчить про нагальну необхідність введення системи моніторингу об'єктів КС в Україні та надає можливість сформулювати основні засади та підходи щодо її створення.

На нашу думку, моніторинг об'єктів КС² в Україні має бути системою спостереження, збирання,

²Охоплює лише нерухомі об'єкти культурної спадщини та не включає культурні цінності та об'єкти нематеріальної культурної спадщини.

систематизації, збереження, аналізу, оцінки і прогнозу змін стану об'єктів КС та традиційного характеру середовища окремих пам'яток внаслідок впливу природних та антропогенно зумовлених факторів довкілля та інших чинників соціально-економічного, нормативно-правового, архітектурного, містобудівного, будівельного характеру (далі – моніторинг).

Моніторинг має здійснюватися з метою забезпечення органів охорони КС об'єктивною систематизованою аналітичною інформацією про стан збереження та функціонального використання об'єктів КС, своєчасного виявлення та усунення загроз, що можуть заподіяти їм шкоду, та прийняття управлінських рішень щодо запобігання пошкодженню, руйнуванню, знищенню об'єктів КС та їх невідповідному використанню.

В основу побудови й результативного подальшого функціонування системи моніторингу об'єктів культурної спадщини можуть бути покладені такі методологічні принципи та положення:

- відповідність державній політиці в частині контролю за станом охорони та збереження об'єктів КС;

- розгляд культурної та природної спадщини як системного утворення, в якому окремі об'єкти спадщини не можуть бути збережені поза взаємозв'язком і поза існуючим навколишнім середовищем;

- інформування та звітність на засадах впровадження обов'язковості щорічних спостережень та звітів про стан об'єктів КС з використанням на довготерміновій основі найістотніших показників, що його характеризують;

- відкритість та гласність на засадах створення єдиної інформаційної бази даних об'єктів КС та щорічного інформування громадськості про їх стан;

- державна підтримка та цільове фінансування моніторингової діяльності;

- підтримка розвитку фундаментальних та прикладних досліджень та сприяння організації комплексного наукового супроводження моніторингової діяльності;

- розроблення та виконання відповідних заходів превентивного або компенсаційного характеру з метою усунення виявлених внаслідок моніторингу загроз об'єктам КС;

- інтелектуальна та сучасна технічна підтримка, що означає впровадження заходів щодо навчання або спеціальної перепідготовки кадрів системи охорони спадщини відповідно до сучасних підходів і методів ведення моніторингу та розв'язання нагальних проблем охорони та збереження спадщини, насичення об'єктів спадщини новітніми технічними засобами контролю за їх станом, зокрема із застосуванням засобів електронного спо-

стереження, дистанційного (аерокосмічного) зондування, комунікаційними технологіями тощо.

Основні завдання моніторингу:

- збирання, оброблення та систематизація результатів спостереження;

- виявлення факторів ризику для об'єктів КС та фіксація їх впливу;

- оцінка стану об'єктів КС внаслідок впливу факторів ризику, виявлення негативних тенденцій;

- створення та ведення електронного банку даних з результатами спостережень та оцінки стану об'єктів КС;

- систематичне відображення результатів моніторингу об'єктів КС в офіційних публікаціях на всіх рівнях – національній та регіональних доповідях про стан об'єктів КС (в разі запровадження), національній та регіональних доповідях про стан навколишнього природного середовища, національній та регіональних доповідях про стан культури (в разі запровадження), засобах масового інформування тощо.

Моніторинг має проводитися на державному рівні на основі розроблених і затверджених методичних рекомендацій та інших методичних документів.

Підстава для здійснення моніторингу – дані державної статистичної звітності та інші дані, які подають Держкомстат, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації. В цих даних мають бути відображені показники діяльності з державного обліку об'єктів КС, характеристика стану об'єктів КС, виконання заходів із охорони та збереження їх, а також дані про ремонтно-реставраційні роботи та обсяги їх фінансування, міжнародна діяльність у сфері охорони об'єктів КС.

Неодмінною складовою моніторингу мають бути пропозиції з покращення ситуації у цій сфері.

Пропонована структура моніторингової інформації про стан об'єктів КС представлена на рис.1.

Висновки

Результати моніторингу об'єктів КС мають важливе значення для формування державної політики у сфері охорони та збереження культурної спадщини, забезпечення контролю за їх станом, розроблення невідкладних і довгострокових заходів щодо запобігання та усунення впливу шкідливих факторів на стан цих об'єктів.

Для реалізації запропонованого підходу зі створення системи моніторингу необхідно виконати ряд заходів законодавчого, нормативно-правового, науково-методичного та організаційного характеру.

Дослідження впливу природних та антропогенно зумовлених факторів довкілля, а також соціально-економічних чинників на стан об'єктів КС – важлива й актуальна географічна проблема.

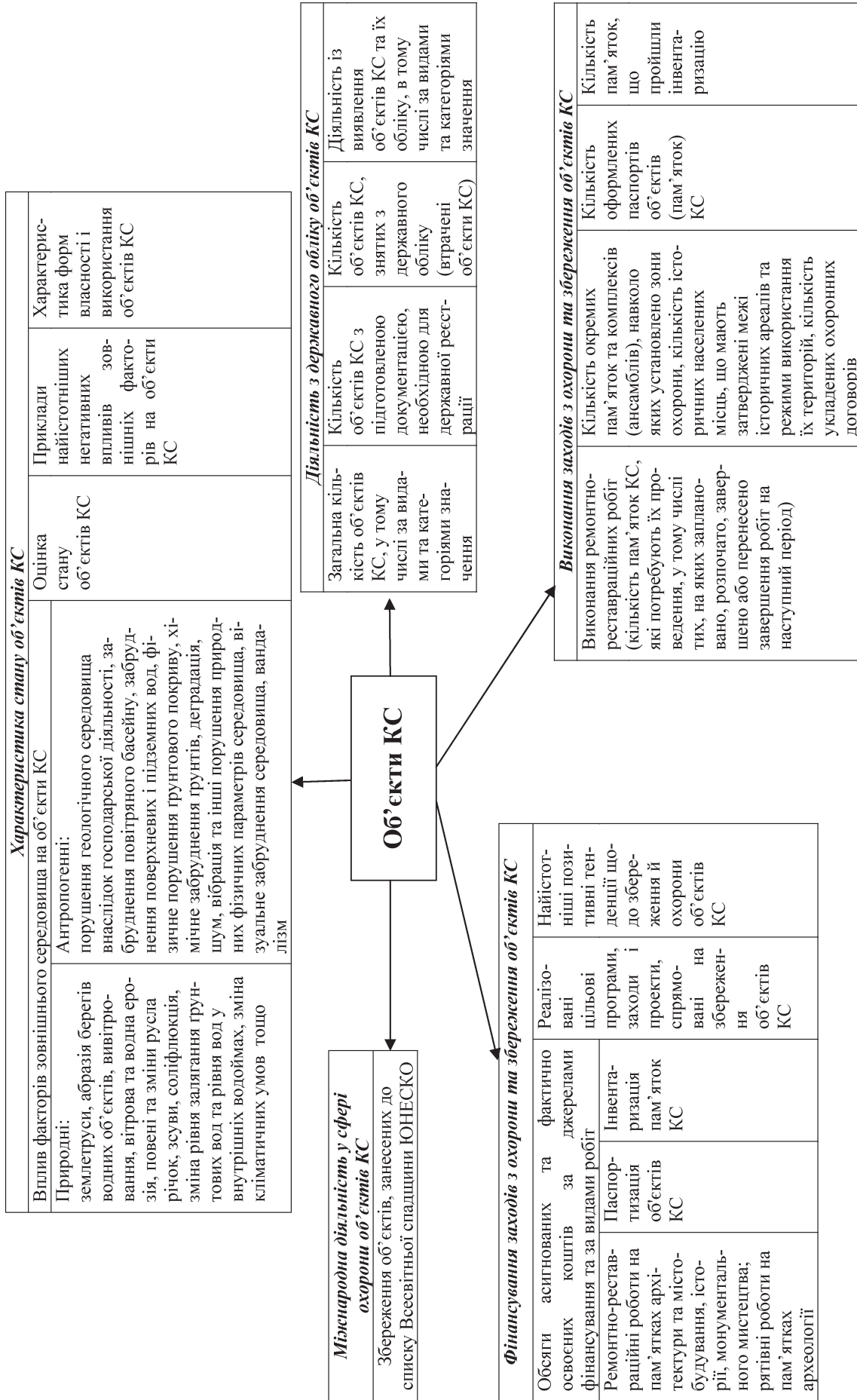

Рисунок 1. Структура моніторингової інформації про стан об'єктів культурної спадщини (КС)

Література

1. Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2011 году»: www.mnr.gov.ru/upload/iblock/a76/gosdoklad2011.pdf (Офіційний сайт Міністерства природних ресурсів Російської Федерації).
2. Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2010 году»: <http://www.mnr.gov.ru/upload/iblock/da2/1fevr.rar> (Офіційний сайт Міністерства природних ресурсів Російської Федерації).
3. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972) // Україна в міжнародно-правових відносинах. – К., 1997. – Кн. 2. – 864 с.
4. *Кудрявцев А.П., Мазуров Ю.Л.* Российский опыт экологического мониторинга культурного наследия // Вестник Национального центра наследия. – 2009. – № 9.
5. *Мартыненко И.Э.* Международная и национальные правовые системы охраны историко-культурного наследия государственных субъектов СНГ: учеб. пособие. – М.: Зерцало-М, 2012. – 943 с.
6. Методические рекомендации по экологическому мониторингу недвижимых объектов культурного наследия. – М.: Изд-во Ин-та Наследия, 2001. – 224 с.
7. «Об общероссийском мониторинге состояния и использования памятников истории и культуры, предметов Музейного фонда Российской Федерации, документов библиотечных фондов, Архивного фонда Российской Федерации, а также кинофонда»: Постановление Правительства Российской Федерации от 5 июля 2001 года №504.
8. «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации»: Федеральный закон Российской Федерации от 25 июня 2002 года №73-ФЗ.
9. «Об охране окружающей среды»: Федеральный закон Российской Федерации от 10 января 2002 года №7.
10. Оценка состояния культурного наследия народов Российской Федерации: 2011 год: Отчет о НИР / ФГБНИУ «Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия имени Д.С.Лихачева»; руководитель Н.В.Максаковский. – М., 2011. – 211 с.
11. *Поливач К.А.* Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Л.Г. Руденко. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
12. «Про охорону культурної спадщини»: Закон України від 8 червня 2000 року №1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №39. – Ст. 333.
13. «Про національну культурну спадщину»: Закон України (проект від 10 листопада 2011 року): <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=259716> (Офіційний сайт Міністерства культури України).
14. «Про Рекомендації парламентських слухань «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації»: Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005 р. № 2680-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 28. – С. 1172, ст. 376.
15. Разработка принципов и методов мониторинга объектов культурного наследия: Отчет о НИР (обобщающая книга) / ФГБНИУ «Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия имени Д.С.Лихачева»; руководитель П.М. Шульгин. – М., 2012. – 29 с.
16. Руководящие принципы по подготовке государственных докладов о состоянии и охране окружающей среды: ЕЭК ООН. Утверждены 5-й Конференцией министров «Окружающая среда для Европы». Киев (Украина), 21-23 мая 2003 г. – 26 с.: <http://www.unesco.org/env/documents/2003/cep/cep.2003.12.r.pdf>
17. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. WHC. 12/01 July 2012 / <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf> (Офіційний сайт Світової спадщини ЮНЕСКО).
18. UNESCO World Heritage Centre. Tentative Lists <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ua> (Офіційний сайт Світової спадщини ЮНЕСКО).

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ**«Український географічний журнал»****Передплатний індекс за Каталогом
видань України 74513**